

ИҚТИСОДИЁТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШ ШАРОИТИДА МАҲСУЛОТ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ХАРАЖАТЛАРИ ҲИСОБИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

M.SH.Mamatkulov

DSc., docent "TIAME"-NRU,

A.D.Anarkulov

PhD., docent.

Аннотация: мақолада озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи хўжалик юритувчи субъектларда маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнлари ва харажатлар ҳисобини такомиллаштириш, маҳсулот ишлаб чиқариш харажатларини, хусусан, таннархини ҳисоблашда замонавий усулларни қўллаш натижалари, озиқ-овқат саноати харажатларини бошқарув ҳисоби нуқтаи назардан шакллантириш ва алоҳида хусусиятларини очиб бериш ва услубиётини тадқиқ этиш, мавжуд муаммоларни ечимлари бўйича илмий мунозаралар ҳамда такомиллаштириш бўйича илмий изланиш натижалари ёритиб берилган.

Калит сўзлар: озиқ-овқат саноати корхоналари фаолиятининг бизнес жараёнлари, озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш харажатлари, озиқ-овқат маҳсулотлари таннархи, ишлаб чиқариш харажатларини ҳисоблаш усуллари, ишлаб чиқариш таннархини режалаштириш ва ҳисобга олиш, озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобини ҳисоб сиёсатида акс эттириш.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЕТА СЕБЕСТОИМОСТИ ПРОДУКЦИИ В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

Аннотация: в статье совершенствование процессов производства продукции и учета затрат на предприятиях пищевой промышленности, результаты применения современных методов расчета себестоимости продукции, в частности себестоимости, формирование себестоимости пищевой промышленности с точки зрения управленческого учета. , и раскрывающие их особенности и методологию исследования, освещаются научные дискуссии о решениях существующих проблем, а также результаты научных исследований по совершенствованию.

Ключевые слова: бизнес-процессы предприятий пищевой промышленности, затраты на производство продуктов питания, себестоимость продуктов питания, методы расчета себестоимости продукции, планирование и учет себестоимости продукции, отражение расчета себестоимости производства продуктов питания в учетной политике.

IMPROVING THE CALCULATION OF PRODUCTION COSTS IN THE MODERNIZATION OF THE ECONOMY

Abstract: *in the article, the improvement of product production processes and cost accounting in food production enterprises, the results of using modern methods in calculating product production costs, in particular, the cost, the formation of food industry costs from the point of view of management accounting, and revealing their special features and methodology research, scientific discussions on solutions to existing problems, and the results of scientific research on improvement are highlighted.*

Keywords: *business processes of food industry enterprises, food production costs, cost of food products, methods of calculating production costs, planning and accounting of production costs, reflecting the calculation of food production costs in the accounting policy.*

КИРИШ

Дунё миқёсидаги ўзгарувчан тенденцияларга қарамай, мамлакатимизда озиқ-овқат ишлаб чиқариш саноати жадал ривожлантирилмоқда. Аҳолини йил давомида озиқ-овқат ва мева-сабзавот маҳсулотлари билан узлуксиз таъминлаш мақсадида замонавий иссиқхоналар ташкил этиляпти, боғлар, токзорлар майдони кенгайтирилиб, етиштирилган ҳосилни куз-қиш даврида сифатли сақлаш имконини берадиган омборхоналар барпо этиляпти.

Шунингдек, ишлаб чиқариш орқали мамлакат эҳтиёжини тўлиқ қоплаш ва экспорт қилиш имконияти мавжуд бўлгани ҳолда сут маҳсулотлари, томат пастаси, маккажўхори ва яшил нўхат консервалари импорт қилинаётгани бу борада ҳали ечимини кутаётган муаммолар борлигини кўрсатяпти.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 9 сентябрдаги «Республика озиқ-овқат саноатини жадал ривожлантириш ҳамда аҳолини сифатли озиқ-овқат маҳсулотлари билан тўлақонли таъминлашга доир чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қарори айнан ана шундай муаммоларни ҳал этишга қаратилгани билан аҳамиятлидир.

Мазкур қарорга кўра, мева-сабзавот, гўшт, сут ва бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчи корхоналар билан бундай маҳсулотларни қайта ишловчи, тайёрловчи ва реализация қилувчи корхоналар ўртасида ўзаро манфаатли муносабатларни кучайтириш, тадбиркорлик субъектларини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, маҳаллий озиқ-овқат маҳсулотларининг рақобатбардошлигини ошириш, бундай маҳсулотларнинг экспорт салоҳиятини кенгайтириш ва импорт ҳажмини камайтириш чораларини кўриш вазифалари белгилаб қўйилди.

Бундан ташқари, Қишлоқ хўжалиги вазирлигида алоҳида бошқарма ташкил этилиши ҳамда Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ва озиқ-овқат таъминоти жамғармасига 20 млрд сўм миқдорида маблағ ўтказилиши, мазкур соҳага халқаро

молия институтлари маблағларини кенг жалб қилиш ва уларнинг манзилли этиб боришини назорат қилиш, кадрларга бўлган эҳтиёжни тўлдириш юзасидан ҳам қатор вазифалар белгилаб қўйилди. Бу юқорида таъкидланган вазифаларнинг ўз вақтида ва самарали бажарилишини таъминлаш имконини беради.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

Озиқ-овқат саноати корхоналари молиявий аҳволи тўғрисидаги хулосалар ҳамда фойда ва рентабелликни ошириш, тўлов қобилиятини, молиявий барқарорликни яхшилаш, жорий активлар айланувчанлигини тезлаштириш, харажатларни тежаш, дебиторлик ва кредиторлик қарзларини нормаллаштириш мақсадида хўжалик фаолиятини яхшилашга оид таклифлар ишланмаси тарзида умумлаштирилади.

Хўжалик субъектларида маҳсулот таннархини ҳисоблаш ва замонавий усулларни жорий этиш каби масалалар қатор олимларнинг диққат марказида турибди ва ушбу масалаларнинг турли томонларини такомиллаштиришга доир кўплаб илмий ва услубий ишлар амалга оширилган. Хусусан, иқтисодийни модернизациялаш шароитида озиқ-овқат саноати корхоналари ва бошқа хўжалик юритувчи субъектларда маҳсулот таннархи ҳисобини такомиллаштириш масалалари хорижлик олимлардан Н.В.Безруков [3], М.И.Касеинова [4], Е.П.Козлова [5], Г.М.Лисович, И.Ю.Ткаченко [6], Н.Н.Парасоцкая, И.В.Юрасова [8], Л.В.Попова [9], Т.А.Порядченко, С.М.Шакирова [10], С.Б.Спатаева, А.Ш.Нурғалиева, Д.Т.Исмаилова [11] илмий ишларида кенг ўрин олган.

Мамлакатимиз олимларидан Н.Б.Абдусаломова [2], А.Т.Мамажонов [7], Д.С.Тошназарова [12], И.Ф.Урманбекова [13] ва кўплаб олимларнинг илмий ишлари ҳам мазкур йўналишнинг маълум услубий томонларини ўз ичига олган.

Озиқ-овқат саноати корхоналари фаолиятини бухгалтерия ҳисобида юритиш, шу жумладан ишлаб чиқариш харажатларини ҳисоби, маҳсулот таннархини ҳисоблаш ва уларнинг таҳлили масалалари Н.Б.Абдусаломова [2] томонидан ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби ва таҳлилинини назарий асослари, харажатлар таркиби, моддий ва меҳнат харажатлари ҳисоби ва уни такомиллаштириш, бошқа харажат турлари ҳисоби, экинлар бўйича ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби, ишлаб чиқариш харажатлари таҳлилининг ташкилий масалалари, маҳсулот таннархи таҳлилинини такомиллаштириш масалалари кенг ёритилган.

Бундан ташқари А.Т.Мамажонов [7] томонидан Ўзбекистонда озиқ овқат саноати корхоналарининг ташкилий хусусиятлари, озиқ овқат саноати корхоналарида ҳисоб сиёсати, ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби, маҳсулотлар реализацияси ва молиявий натижалар ҳисобини такомиллаштириш, озиқ овқат саноати корхоналарида иқтисодий таҳлилнинг ташкилий масалалари, молиявий ҳолат таҳлилинини такомиллаштириш, молиявий натижалар таҳлили масалалари ёритилган.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Мақолани тайёрлашда озиқ-овқат саноат корхоналарида асосий маҳсулот ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби ва таннархни ҳисоблашнинг кенг усулларида

фойдаланиш ҳамда замонавий усулларни қўллаш бўйича мавжуд муаммоларни таҳлил қилиш ҳамда бартараф этиш юзасидан тегишли илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқиш йўналишлари илмий жиҳатдан ўрганилган. Тадқиқотни амалга оширишда индукция, дедукция, солиштирма ва тизимли таҳлил усулларидан фойдаланилган.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Корхоналарда замонавий менежмент имкониятларидан етарли фойдаланмасликнинг асосий сабабларидан бири масъулият марказлари ва харажатлар марказлари учун самарали режалаштириш ва харажатларни ҳисобга олиш тизимининг йўқлиги ҳисобланади ва бу тизимнинг йўқлиги натижаси энг фойдали ёки энг зарарли маҳсулотлар турларини ўз вақтида аниқлай олмасликдир. Режалаштириш, бухгалтерия ҳисоби, назорат қилиш мақсадларига қараб, харажатларни турли мезонларга кўра таснифлаш мумкин.

Шундай қилиб, мураккаб олдиндан айтиб бўлмайдиган рақобат шароитида корхона фаолиятини бошқариш воситаси бўлган харажатларни ҳисобга олиш ва режалаштириш механизмини шакллантиришнинг услубий асосларини ўрганиш корхонага узоқ муддатли ва барқарор рақобатбардошликка эришишга ёрдам беради. танланган фаолият соҳаси. Таъкидлаш жоизки, маҳаллий корхоналарнинг хўжалик фаолиятини бошқаришда харажатларни стратегик режалаштиришнинг роли ва ўрни етарли даражада ўрганилмаган. Бу, асосан, харажатларни бошқариш тизимлари соҳасидаги тадқиқотларга, шунингдек уларни корхоналар фаолияти учун ички шароитга мослаштиришга тегишли.

Харажатларни оптималлаштириш корхона фаолиятини яхшилашнинг умумеътироф этилган усули ва унинг ривожланишини бошқаришнинг самарали воситасидир. Саноат корхонаси хўжалик фаолияти доирасида турли харажатларни амалга оширади, уларни шартли равишда икки гуруҳга бўлиш мумкин: корхонанинг ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш харажатлари. Харажатларнинг охириги гуруҳининг роли тез суръатлар билан ўсиб бормоқда, чунки ишлаб чиқариш қувватлари ва маҳсулот ҳажми узоқ вақтдан бери корхона самарадорлигининг объектив кўрсаткичлари бўлмай қолган. Корхона доимий равишда ишлаб чиқариш қувватини ошириши ва шу билан бирга маҳсулотни сотишдан даромад олмасдан туриб "сақлаш учун" ишлаши мумкин. Ишлаб чиқариш корхонасининг реал даромади ҳажми бевосита ишлаб чиқарилган маҳсулотни сотиш бўйича фаолиятни ташкил этиш самарадорлигига боғлиқ.

Ҳозирги вақтда маҳаллий корхоналар харажатларни таснифлашнинг бошқа вариантларига эга ва улар асосида ишлаб чиқариш таннархини режалаштириш ва ҳисобга олишни ташкил қилади:

1. Харажатлар частотасидан қатъий назар, тайёр маҳсулотнинг тўлиқ режали ва ҳақиқий таннархини ҳисоблаш.

2. Даврдаги барча харажатларни - ишлаб чиқариш жараёнининг боришига қараб ишлаб чиқаришга бўлиниши ва даврий, кўпроқ ҳисобот даврининг давомийлиги билан боғлиқ.

1. Иқтисодий мазмуни бўйича (технологик жараёнга нисбатан):

Асосий харажатлар маҳсулот ишлаб чиқаришнинг технологик жараёни билан бевосита боғлиқ бўлиб, бошқарувни ташкил этиш даражаси ва шаклларида қатъий назар, ҳар қандай шароит ва ишлаб чиқариш характерида муқаррардир.

Қўшимча харажатлар маҳсулот ишлаб чиқаришнинг технологик жараёни билан бевосита боғлиқ эмас, балки ташкилот учун маълум иш шароитлари таъсири остида шаклланади.

2. Таркибига кўра (бир ҳиллиги):

Бир элементли - битта иқтисодий элементдан иборат харажатлар.

Комплекс (комплекс) - бир хил мақсадга эга бўлган бир нечта ҳетерожен иқтисодий элементларни ўз ичига олган харажатлар.

3. Нархларни ўзгаришига кўра:

Тўғридан-тўғри харажатлар маҳсулот ёки хизмат билан бевосита боғлиқ бўлиб, маҳсулот бирлиги таннархига киритилади.

Билвосита харажатлар - бу аниқ маҳсулотга бевосита боғлиқ бўлмаган харажатлар, бутун фирмага тегишли харажатлар.

4. Ишлаб чиқариш ҳажмига нисбатан:

Ўзгарувчан харажатлар - умумий қиймати ишлаб чиқариш ҳажмига бевосита боғлиқ бўлган харажатлар.

Доимий харажатлар ишлаб чиқариш ҳажмининг ўзгариши билан ўзгармайди, барқарор бўлиб қолади.

5. Жараёнларни бўлиниш частотасига кўра:

Жорий харажатлар тез-тез даврийликка эга.

Бир марталик харажатлар, масалан, янги ишлаб чиқаришни ривожлантириш харажатлари.

6. Ишлаб чиқариш жараёнида иштирок этишига кўра:

Ишлаб чиқариш харажатлари - ишлаб чиқариш жараёни туфайли.

Тижорат харажатлари амалга ошириш жараёни билан боғлиқ.

7. Самарадорлик бўйича:

Самарали - ишлаб чиқаришни оқилона технология ва ташкил этиш билан белгиланган сифатли маҳсулот ишлаб чиқариш учун.

Самарасиз харажатлар - технологиядаги, ишлаб чиқаришни ташкил этишдаги камчиликлардан келиб чиқади.

Биринчи усулда харажатларни харажат моддалари ёки харажат моддалари бўйича таснифлаш қўлланилади. Харажат моддалари - бу турли иқтисодий мазмундаги харажатлар бўлиб, уларнинг мақсади ва пайдо бўлиш жойини кўрсатади. Харажат моддаларининг рўйхати корхона фаолияти турига, унинг ўзига хос

хусусиятларига боғлиқ бўлиб, харажатларни ҳисобга олиш ва харажатларни ҳисобга олиш бўйича саноат йўриқномалари билан белгиланади.

Харажатлар ва натижаларни ҳисобга олишнинг иккинчи варианты директ-костинг тизимининг асосий ғоясини амалда қўллашни ўз ичига олади - ишлаб чиқариш ва сотишнинг умумий харажатларини уларнинг ишлаб чиқариш ва даврийлик билан боғлиқлиги принципига кўра тақсимлаш.

Директ-костинг ҳисобига бухгалтерия ҳисобининг аналитик имкониятлари кенгаймоқда, режалаштириш, ҳисоб ва таҳлилнинг чамбарчас интеграциялашуви жараёни мавжуд. Ғарбда “Директ-костинг”ни “харажатларни бошқариш” ёки корхона бошқаруви деб ҳам аталиши бежиз эмас, бу тизимда бухгалтерия ҳисоби, режалаштириш ва бошқарув қарорларини қабул қилишнинг бирлигини таъкидлайди. Унинг асосида бошқарув тизими қурилади. Ахир, ишлаб чиқариш ҳажмининг ўзгаришига қараб ўзгарувчан ва доимий харажатларнинг хатти-ҳаракатларини таҳлил қилиш орқали мослашувчан ва тезкор бошқарув қарорларини қабул қилиш мумкин. Масалан, иқтисодий жиҳатдан оқилона, маржинал даромад ставкаларидан фойдаланган ҳолда, маҳсулотлар ассортиментини оптималлаштириш, янги маҳсулотларга нархларни белгилаш, қўшимча буюртмани қабул қилишнинг мақсадга мувофиқлиги ва бошқалар.

Шундай қилиб, бухгалтерия ҳисоби усулларининг ўзгарувчанлиги бухгалтерия сиёсатининг элементи сифатида, ҳозирги босқичда бухгалтерия ҳисобини либераллаштиришнинг намоён бўлиши, зарурий шарт, зарурий шарт ва, эҳтимол, бошқарув ҳисобини шакллантиришнинг биринчи босқичларидан биридир. Шунинг ҳам таъкидлаш керакки, маҳсулотнинг ҳақиқий таннархини сотиш нархини белгилашда тўғридан-тўғри қўллаш мумкин эмас, лекин маҳсулотни чиқаришни кўриб чиқишда ҳисобга олиниши керак. Бозор иқтисодиёти шароитида маҳсулотларнинг рақобатбардошлиги шартини техник кўрсаткичлар билан бир қаторда иқтисодий хусусиятлар бўлиб, улар орасида сотиш нархи ажралиб туради. Маҳаллий товарлар учун иккинчиси алоҳида аҳамиятга эга, чунки бизнинг маҳсулотларимиз барча ҳолатларда ўзининг техник параметрлари, хизмат кўрсатиш ва бошқа мезонлар бўйича етакчи хорижий компаниялар маҳсулотлари билан тенг даражада рақобатлаша олмайди. Бутун дунёда экспорт учун маҳсулот етказиб берувчи товар ишлаб чиқарувчилар харажатларни камайтиришга интилоқда ва бу фақат энг илғор режалаштириш ва харажатларни оптималлаштириш усуллари билан фойдаланган ҳолда мумкин.

Республикамизнинг озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи корхоналари фаолиятини таҳлил қилиш шундай хулосага келиш имконини беради, корхона қанчалик йирик бўлса, унинг афзалликлари шунчалик кўп бўлади. Йирик корхоналар асосий фондларнинг оптимал тузилмаси билан ажралиб туради, улар замонавий технологиялардан янада оқилона фойдаланади, ишлаб чиқаришни кенгайтиришга

сармоя киритади, юқори сифатли маҳсулот ишлаб чиқаради ва воситачи тузилмалар иштирокисиз сотади.

Республика озиқ-овқат саноати фаолиятини яхшилаш учун ушбу соҳада рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган корхоналарни ривожлантиришга, шунингдек, янги бозорларни ўзлаштиришга ва аҳолига етказиб берилаётган озиқ-овқат маҳсулотларига юқори сифат талабларини қўйишга эътибор қаратиш лозим.

Масалан, аксарият мустақил давлатлар ҳамдўстлиги давлатларида озиқ-овқат саноатидаги вазият икки йўналишда ривожланмоқда. Биринчидан, бу йирик ишлаб чиқарувчиларнинг ўзларининг ишончли хом ашё базасини таъминлаш ва хом ашё импорт қилувчи корхоналарга нисбатан ишлаб чиқариш харажатларидан кўпроқ фойда олиш учун ҳаракат қиладилар. Иккинчидан, маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни сотиб олиш ва назорат қилиш орқали бошқа ҳудудларга кенгайтиришга уринадилар.

Бундай шароитда раҳбарият учун корхона фаолияти тўғрисида тезкор, ишончли ва тизимлаштирилган маълумотларни олиш муҳим аҳамиятга эга. Корхонанинг нафақат умумий ҳисобини юритиш, балки маҳсулотнинг энг фойдали турларини ҳам тезкор аниқлаш зарурияти мавжуд; мавжуд молиявий ресурсларни мослашувчан бошқариш; узлуксиз режалаштириш ва бюджетини амалга ошириш.

Ўз навбатида, йирик ҳудудий тақсимланган холдинг тузилмалари учун инвестиция қилинган маблағларни оператив ва стратегик бошқарув ҳисоби, гуруҳ корхоналари ўртасидаги молиявий оқимларни назорат қилиш, шунингдек, ҳисоботларни тез ва тўғри бирлаштириш муҳимлигини ортиқча баҳолаш қийин. Анъанавий бухгалтерия тизимлари доирасида юқоридаги муаммоларни ҳал қилиш мумкин эмас. Бу муаммоларни ҳал қилиш воситаси замонавий усул ва тамойилларга асосланган бошқарув ҳисоби тизимидир.

Бошқарув ҳисоби нуқтаи назаридан озиқ-овқат саноати бошқа тармоқларга нисбатан бизнес жараёнлари ва ишлаб чиқариш жараёнларининг бир қатор хусусиятларига эга. Демак, озиқ-овқат саноатининг аксарият тармоқлари учун умумий хусусиятлар хомашёни тез ва ўз вақтида қайта ишлаш зарурати, технологияда биокимёвий жараёнларнинг устунлиги билан боғлиқ бўлган технологик жараённинг юқори даражада узлуксизлигидир; технологик жараённинг алоҳида компонентлари ўртасидаги чамбарчас боғлиқлик;

- тугалланмаган ишлаб чиқаришнинг оралиқ захираларини яратишнинг мумкин эмаслиги ёки чекланган имкониятлари;

- ишлаб чиқариш жараёнини босқичлар бўйича аниқ ва нисбатан кичик тақсимлаш; чекланган сақлаш муддати, баъзан бир соатгача бўлган хом ашё ва тайёр маҳсулотлар;

- тайёр маҳсулотларни партиялар бўйича ҳисобга олиш, маҳсулотларни бир қатор қўшимча белгилар бўйича таснифлашни қўллаб-қувватлаш.

Умумий элементлар билан бир қаторда, озиқ-овқат саноати корхоналари фаолиятининг бизнес жараёнлари қуйидаги хусусиятларга эга:

- хомашё ва материаллар берилдиган ва тайёр маҳсулот келадиган ишлаб чиқариш бирликларининг мавжудлиги;

- хомашё ва материаллар ишлаб чиқарилган маҳсулотлар учун нормалар бўйича ҳисобдан чиқарилади;

- ишлаб чиқаришни режалаштириш амалга оширилади, хом ашё ва материалларга бўлган эҳтиёж ҳисоблаб чиқилади, ишлаб чиқаришга чиқариш учун ҳужжатлар шакллантирилади;

- ишлаб чиқаришнинг режалаштирилган ва ҳақиқий таннархини ҳисоблаш зарурати.

Минтақада озиқ-овқат саноатининг ҳолати ... ёрдамчи тармоқларни ҳисобга олган ҳолда ҳар бир турдаги ишлаб чиқариш бирликлари. Озиқ-овқат саноати корхоналарининг ишлаб чиқариш хусусиятлари, шунингдек, ҳар бир кичик тармоқ учун маҳсулотларнинг катта ва хилма-хиллигини ўз ичига олади ва рецепти жуда ўзгарувчан, мос равишда харажатларни бошқариш, ортиқча харажатлар учун жавобгарларни аниқлаш ва ортиқча харажат сабабларини топишда қийинчиликлар мавжуд.

Шу сабабли, тайёр маҳсулотнинг маълум ҳажмлари ва сотиш нархлари даражаси билан ижобий молиявий натижага эришиш учун товарларнинг катта ассортименти учун ҳақиқий таннархни аниқ ҳисоблаш керак; ёзувларни бир нечта ўлчов бирлигида, масалан, гўштни қайта ишлаш корхонасида (чорва моллари ва вазни ёки донни қайта ишлаш учун жисмоний ва кредит оғирлиги) юритиш; сотилган тайёр маҳсулотларнинг омборда жадал ҳаракатланишини (ишлаб чиқаришнинг кунлик тушумлари ва кўп сонли истеъмолчиларга кунлик жўнатиш) ташкил этиш; нафақат сотиш ва сотиб олиш, балки кўпинча бартер етказиб бериш бўйича ҳам кўп сонли шартномалар тузиладиган кўплаб контрагентларнинг мавжудлигини таъминлаш.

Фақат ўзаро ҳисоб-китобларни қатъий назорат қилиш тайёр маҳсулотларнинг рухсатсиз чиқарилишини истисно қилиши мумкин, айниқса туну кун ишни ташкил қилиш ва ҳудудий тақсимланган озиқ-овқат корхоналари билан қўшимча ҳисоб ва ҳисоб шаклларига, масалан, алкогольли ичимликлар учун акциз солиғига эҳтиёж. саноат.

Озиқ-овқат саноати корхоналарининг бу хусусиятлари бошқарув ҳисоби техникаси ва усуллари мослаштириш ва ривожлантиришни талаб қилади. Шундай қилиб, озиқ-овқат саноатининг долзарб муаммоси саноатнинг хусусиятларини акс эттирувчи ва бошқарув муаммоларини ҳал қилишга имкон берувчи бошқарув ҳисобига энг илғор ёндашувни ишлаб чиқиш ва танлашдир. Бунда гап нафақат бухгалтерия ҳисоби маълумотларини, балки бухгалтерия ҳисоби тизимлари ва турли хил қўшимча таҳлилий воситалар, шунингдек, дастурий, аппарат ва технологик воситаларга асосланган аналитик қарорларни қабул қилишни қўллаб-қувватлаш тизимини яратиш ҳақида бормоқда.

Бошқарув ҳисоби концепциясини шакллантиришга бир неча ёндашувлар мавжуд бўлиб, уларни икки гуруҳга бўлиш мумкин. Биринчиси анъанавий моделларни ўз ичига олади, улар учун бошқарув ҳисоби тизимини ташкил этишда иккита асосий мақсад аниқ белгиланган: маҳсулот таннархини ҳисоблашни таъминлаш, режалаштириш ва назорат қилиш функциясини амалга ошириш. Ушбу мақсадларга мувофиқ, бошқарув ҳисобининг анъанавий моделлари харажатларни ҳисобга олиш тизимини яратиш учун учта ёндашувни таклиф қилади. Харажатни ҳисоблаш учун тўлиқ таннархни ҳисобга олиш усули ёки дифференциал ҳисоб усули (директ-костинг) қўлланилиши мумкин. Харажатларни ҳисоблашнинг стандарт воситалари дисфункцияларни бошқариш ва харажатлар ставкалари ва белгиланган харажатлар чегараларини назорат қилиш учун ишлатилади. Режалаштириш ва назорат қилиш функциясини амалга ошириш учун масъулият марказлари томонидан харажатларни ҳисобга олиш усули қўлланилади. Ушбу усулларнинг барчаси бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, кўпинча корхонанинг ягона бухгалтерия тизимини ташкил этувчи комбинацияланган ҳолда қўлланилади.

Иккинчи гуруҳга бошқарув ҳисобининг замонавий тушунчалари киради. Хусусан, қўшимча харажатларни тақсимлаш муаммоси 1980-йилларнинг охирида машҳур бўлган Фаолиятга асосланган харажатлар (АБС) концепцияси билан ҳал қилинади.

Бу усулнинг моҳияти шундан иборатки, корхона харажатларини белгиловчи ресурслар пировард маҳсулот томонидан эмас, балки якуний маҳсулот ишлаб чиқариш билан боғлиқ жараёнлар (фаолият) томонидан истеъмол қилинади.

Ҳаётий цикл таннархини ҳисоблаш ёки ҳаёт циклига асосланган таннарх тушунчаси маҳсулот таннархини объектив баҳолаш учун унинг ҳаёт айланишининг барча босқичларида харажатларни ҳисобга олиш керак деган тахминга асосланади. Замонавий корхоналар харажатларининг катта қисми минтақадаги озиқ-овқат саноатининг ҳолати бўйича янги маҳсулотни ишлаб чиқиш, лойиҳалаш, бозорга чиқариш билан боғлиқ бозор, анъанавий бухгалтерия ҳисоби эса, асосан, ишлаб чиқариш вақтида қилинган харажатларни ҳисобга олади.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Шундай қилиб, ҳозирги вақтда долзарб муаммо бухгалтерия ҳисоби усулларини ишлаб чиқиш ва такомиллаштиришдан иборат эмас, балки бошқарувнинг асосий ахборот эҳтиёжларини аниқлаш ва уларни қондиришнинг энг яхши усулларини топишдан иборат бўлган самарали бошқарув ҳисоби тизимини яратишдир.

Юқорида баён этилганлардан келиб чиққан ҳолда, озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби усуллари ва таннархни калькуляциялашда ушбу корхоналарнинг ҳисоб сиёсатини самарали тузишни тақозо этади ва ушбу ҳисоб сиёсатини тузишда қуйидаги бўлимларга ажратиш мақсадга мувофиқ:

- озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш бирлигининг таннархини калькуляция қилиш;

- озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг таннархини баҳолаш;

- озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришда билвосита харажатлар ҳисоби ва уларнинг тақсимооти.

Таннархни калькуляциялаш дейилганда кўрсатилган озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг таннархини ҳисоблаб чиқиш тушунилади. Калькуляция маълумотлари озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг ҳақиқий таннархи, товар моддий захиралар айланмаси, меҳнат ва моддий ресурслар учун харажатларни узлуксиз пасайтириш, озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш рентабеллигини эса, ошириш йўллари аниқлаштиришга ёрдам беради.

Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш корхоналари учун алоҳида иш турлари, асосий ва ёрдамчи хизмат кўрсатиш, технологик жараёнлар калькуляция объекти ҳисобланади. Таннархни калькуляциялаш объектлари озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби объектлари билан боғлиқ бўлиб, аксарият ҳолларда улар ўзаро мутаносиблик касб этади.

Ҳисоб сиёсатини шакллантиришда муҳим масала калькуляциялаш усулини танлаш ҳисобланади. Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби ва таннархни калькуляциялаш усули тушунчаси остида хизматнинг ҳақиқий таннархи ва унинг шакллантирилиши жараёнини назорат қилиш учун зарур бўлган ахборотни таъминловчи ҳужжат айланмасини ташкил этиш ва озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш харажатларини акс эттириш усуллари умумлашуви тушунилади. Харажатлар ҳисоби ва хизмат (иш)лар таннархини калькуляциялашнинг қатор усуллари мавжуд. Назаримизда, уларни икки асосий йўналиш бўйича таснифлаш мақсадга мувофиқдир.

Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш харжатлари ҳисоби усуллари:

а) харажатлар устидан назорат қилишнинг тезкорлиги бўйича:

- озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби;
- муддати кечиктирилган харажатлар ҳисоби;
- озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришни режалаштириш, ҳисобга олиш ва ўртача тортилган таннарх бўйича калькуляциялаш йўриқномаларига биноан: меъёрий, буюртмали, тақсимланиши бўйича; инвентар-индексли, жараёнли, директ костинг.

б) озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш харажатлари объектлари бўйича:

- озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришга ялпи ва серияли ишлаб чиқариш ҳисоби;

- озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришда майда серияли ишлаб чиқариш ҳисоби;

- озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг деталлари ва уларнинг қисмлари, буюмлари ва турли буюмлар гуруҳлари, жараёнларга тақсимланиши бўйича ҳисоб;

- озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришга алоҳида буюртмалар бўйича ишлаб чиқариш ҳисоби.

Қайд этилган тасниф озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришга қўллаш учун мўлжалланган. Ёрдамчи хизмат кўрсатишларда ҳам бир неча усуллар қўлланилади ва шу маънода, озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш корхоналарида бир вақтнинг ўзида бир неча усуллар қўлланилиши мумкинлигини ҳам унутмаслик керак. Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш таннархини режалаштириш, ҳисобга олиш ва калькуляциялаш бўйича услубий кўрсатмалар ушбу тармоқ меъёрлари асосида харажатлар турлари бўйича қўллашга асосланиши лозим.

Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш таннархи таркибиларини ўрганишнинг ўзига хослиги шундаки, бунда бир турдаги хизматларни гурухлаш имконияти туғилади.

Бизнинг фикримизча, озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш таннархини аниқлашда харажатларни стандартлаш усулларини қўллаш мақсадга мувофиқдир.

1-жадвал

Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришда харажатларни ҳисобга олишда қўллаш таклиф этилаётган усуллар таснифи

Ҳисоб усули	Қўллаш тартиби	Таклиф
Оддий усул	Бир турдаги маҳсулот (ишлар, хизматлар) ишлаб чиқарадиган ҳамда ярим тайёр маҳсулотлар ва тугалланмаган ишлаб чиқаришга эга бўлмаган ташкилотларда қўлланилади [1].	Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш турлари бир неча турлардан иборат эканлиги туфайли ушбу усулни қўллаб бўлмайди
Меъёрий усул	Хом ашё, материаллар, меҳнат ва ишлаб чиқариш қувватидан фойдаланишнинг белгиланган меъёрлари бўйича харажатларни ҳисобга олишга асосланган [1].	Бизнес режасига мувофиқ харажатларни ҳисоблашда қўллаш тавсия этилади
Буюртма ли усул	Якка тартибдаги ва кўп серияли бўлмаган ишлаб чиқаришга эга бўлган ташкилотларда қўлланади, бунда ишлаб чиқариш харажатлари маҳсулотга (ишга, хизматга) (бир хилдаги маҳсулотлар гуруҳига) доир алоҳида буюртмалар бўйича идентификацияланади ва ҳисобга олинади. Буюртманинг объекти бўлиб маҳсулот (иш, хизмат), бир хилдаги маҳсулот (иш, хизмат)нинг майда туркумлари ёки	Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш асосида қўшимча даромадлар топиш мақсадларида амалга оширилган ишлаб чиқариш учун сарфланган харажатларни ҳисоблашда қўллаш

	таъмирлаш, монтаж ва экспериментал ишлар ҳисобланади. Ишлаб чиқариш жараёни узоқ давом этадиган йирик маҳсулотларни тайёрлашда буюртмалар яхлит маҳсулотга эмас, балки унинг тугалланган конструкцияларга эга бўлган алоҳида агрегатлари, узелларига берилиши мумкин [1].	мумкин
Босқичли усул	Бошланғич хом ашё ва материаллар ишлаб чиқариш жараёнида бир қатор босқич, фаза, поғоналардан ўтадиган ташкилотларда қўлланади. Ушбу усулда аввал барча маҳсулотлар (ишлар, хизматлар) таннархи, сўнгра унинг бирлиги таннархи аниқланади [1].	Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш турлари бир неча турлардан иборат эканлиги ва ишлаб чиқаришда босқичларга бўлинганлиги туфайли ушбу усулни қўллаш мумкин
Директ костинг	Харажатларини доимий ва ўзгарувчан харажатларга ажратган ҳолда ҳисоблаш усули [15].	Харажатларни ҳисоблашда қўллаш тавсия этилади
Абзорпш ен костинг	Тайёр маҳсулот ва товар-моддий захиралар учун таннархни тўлиқ тақсимланган ҳолда ҳисоблаш усули [14].	Харажатларни ҳисоблашда қўллаш тавсия этилади
Тарг ет костинг	Режалаштирилган нарх ва сотишнинг кутилаётган рентабеллиги асосида корхона учун янги маҳсулот таннархини шакллантириш усули ва/ёки мақсадли таннархни аниқлаш усули [16].	Харажатларни ҳисоблашда қўллаш тавсия этилади

Назарий стандартлар корхоналарнинг оптимал фаолият юритишлари шароитида қандай бўлиши кераклигини кўрсатиб беради. Амалий стандартлар эса, корхонанинг фаолият юритишидаги реал шароитлари: фойдаланилаётган ресурслар сифати, яроқсиз хизмат кўрсатиш фоизи кабиларни ҳисобга олган ҳолда ўрнатилади. Бундай стандартлар барча харажат турлари: ўзгарувчан ва доимий, бевосита ва билвосита харажатлар турларига нисбатан узоқ муддатга ўрнатилади.

Стандартлар фойдаланилаётган ресурслар нархи ва миқдорига ҳам ўрнатилади. Ушбу ҳолат озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш харажатларини асослаш вақтида базавий таснифларини қўллаш орқали турдош ишларни амалга оширишнинг материал, меҳнат, молиявий, энергетик ресурсларининг меъёрий харажатларини ишлаб чиқишни талаб этади. Харажатларнинг асосли эканлигини баҳолашда технологик, экологик, тарихий шароитларни ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилган

меъёрий база асос қилиб олиниши лозим. Бу меъёрлар нафақат озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ишчилари, балки озиқ-овқат маҳсулотларини истеъмолчиларига, жамоатчиликка ҳам маълум бўлиши керак. Харажатлар меъёрларини ҳисоблаб чиқишда маҳсулотлар таркибидаги ортиқча харажатлар ўртасидаги нисбат ўрнатилади. Баён этилганларнинг барчаси озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш таннархини ҳисоблаб чиқишда ҳисобнинг меъёрий усулини қўллаш заруриятдан далолатдир.

Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш харажатлари таннархини калькуляция қилиш усулини тўғри танлаб олиш ҳисоб сиёсатининг самарадорлигини оширади ва молиявий ҳисоботларда, озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш бўлинмаларининг ички тезкор ҳисоботларида ахборотни самарали таҳлил қилишга ёрдам беради. Таҳлилнинг асосий вазифаси – харажатлар таркибини иқтисодий унсурлар, калькуляция моддалари, калькуляцияланадиган гуруҳлар бўйича аниқлашдан иборат. Ҳисобнинг меъёрий-услубий базасининг ривожланиши озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш корхоналарида ҳисоб жараёнини ташкил этилиши ва юритилишига таъсирини тадқиқ этиш қўйидаги хулосаларини қилиш имкониятини яратди. Хозирги вақтда Ўзбекистонда давлат бошқарув функциясини ўзига (гарданига, бошқарувига) олган ҳолда нафақат ҳисобнинг асосий қоидаларини, балки сезиларли даражада ҳисоб анъаналарига таянган ҳолда унинг ташкил этилишини ҳам меъёрлаштирмоқда.

Озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг ташкил этиш мақсадларидан келиб чиқиб, бухгалтерлардан йўриқномаларга қатъий амал қилишни талаб қилган ҳолда, батафсил счётлар режасини яратиш ва ҳисоботнинг ягона шаклини ўрнатишни талаб этмоқда. Шундагина жараёнларни умумлаштириш учун шароит яратилади ва ҳар қандай ташқи жиҳатдан ўхшаш вазиятларни деярли бир ҳил мазмундаги ҳисобни яратилишига имкон туғилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси 4-сонли БҲМС “Товар-моддий заҳиралар” Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 30.06.2020 й., 10/20/3259/1055-сон. lex.uz/docs/4890446.

2. Абдусаломова Н.Б. Саноат корхоналарида бухгалтерия ҳисобини юритишда толлинг муомалаларини услубий жиҳатдан такомиллаштириш йўналишлари//Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар. № 6, ноябрь-декабрь, 2018.

3. Безруков Н.В. Состояние пищевой промышленности региона и организация системы управленческого учета//Регионология. Экономика и бизнес. 2012. – С. 106-112

4. Касеинова М.И. Организация производственного учета затрат в мясной промышленности//Проблемы современной экономики (Новосибирск). 2015. – С. 67-74
5. Козлова Е.П. Бухгалтерский учет затрат на производство / Е.П. Колова, Т.Н. Бабченко, Е.И. Галанина // Приложение к журналу «Бухгалтерский учет». – 2003. – № 21. – С. 52-54.
6. Лисович Г.М., Ткаченко И.Ю. Бухгалтерский учет в сельском хозяйстве и на перерабатывающих предприятиях АПК. – Ростов-н/Д.: Март, 2000. – 354 с.
7. Мамажонов А.Т. Фермер хўжаликларида махсулот ишлаб чиқариш ва таннарх таҳлилини такомиллаштириш. и.ф.н. даражасини олиш учун дисс. автореф. – Т.: БМА, 2019. - 15 б.
8. Парасоцкая Н.Н., Юрасова И.В. Особенности учета затрат на предприятиях, производящих быстрозамороженную продукцию//Все для бухгалтера. 11 (179) – 2006. – С. 27-32
9. Попова Л.В. Учет затрат, калькулирование и бюджетирование в отдельных отраслях производственной сферы: учебно-методическое пособие. – М.: Дело и сервис, 2007. – 448 с.
10. Порядченко Т.А., Шакирова С.М. Методические аспекты планирования и оптимизации затрат на предприятиях пищевой промышленности//Новый университет. Серия «Экономика и право» 2012. № 2(12). – С. 36-38
11. Спатаева С.Б., Нургалиева А.Ш., Исмаилова Д.Т. Теоретико-методические основы построения системы учета и анализа затрат и калькулирования себестоимости пищевой промышленности в Казахстане//Новый взгляд. Международный научный вестник. 2015. – С. 279-299
12. Тошназарова Д.С. Харажатлар ва таннарх тушунчаси, уларнинг мазмуни ва тавсифи//Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 3/2021 (№ 00053). 31-41 б.
13. Урманбекова И.Ф. Ишлаб чиқариш харажатлари таҳлилини такомиллаштириш масалалари// Иқтисодиёт ва таълим / 2020 №2. 75-80 б.
14. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Абсорбшен-костинг>
15. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Директ-костинг>
16. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Таргет-костинг>